

Вељко Ж. БРБОРИЋ*
Универзитет у Београду
Филолошки факултет

Оригинални научни рад
Примљен: 20. 04. 2018.
Прихваћен: 23. 04. 2018.

РЕЧНИЦИ У ЧИТАНКАМА ЗА ОСНОВНУ ШКОЛУ**

У раду се говори о речницима који се налазе уз читанке за основну школу. Наиме, читанка је уџбеник који садржи књижевне текстове у складу са наставним програмом за сваки разред основне школе. С обзиром на то да се у тим текстовима налазе и речи које су нашим ученицима непознате или мање познате, настојаћемо да урадимо ваљан увид у овај проблем и анализирамо како се ученицима објашњавају непознате речи. Заправо, читањем уметничких текстова наши ученици шире и лексички фонд (активни и пасивни) и веома је важно да се мање познате речи ученицима објасне на ваљан (одговарајући) начин. Чини се да у читанкама постоје пропусти и покушаћемо да понудимо одговарајућа решења овог проблема сматрајући да и наше читанке треба да имају одговарајуће тумачење оних речи и израза који су ученицима мање познати.

Кључне речи: читанка, речник уз читанку, непознате речи, објашњења непознатих речи.

1. Увод

Обично кажемо да је речник књига у којој су речи једног језика поређане по азбучном или абecedном реду и у којима је њихово значење објашњено (истумачено) или је дато с преводом на страни језик. Истина, литература каже да речник може бити и додатак уз неку књигу, обично на крају, где су протумачене речи које се у њој налазе. То обично називамо речником мање познатих или непознатих речи и он се односи само на речи које у тој књижи срећемо. Ипак, овде ћемо навести и дефиницију речника из *Лексикона образовних термина*, чији је аутор Милица Радовић Тешић, научник који је радни век провео „другујући” са речником и ова дефиниција нам изгледа

* brboricv@eunet.rs

** Рад је резултат истраживања на пројекту *Српски језик и његови ресурси: теорија, опис и примена* (бр. 178006), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

целовита и преузета је из књиге која се превасходно бави образовањем. Ево те дефиниције: „РЕЧНИК – лексикографско → дело, → књига у којој се алфаветским редом (ређе на неки други начин) систематизују речи једног → језика, тумаче њихова значења на једном или више места или дају какви други (нпр. граматички, етимолошки) подаци о речима. Зависно од критеријума за класификацију, *р.* могу бити различити – једнојезични, двојезични, вишејезични. Једнојезички *р.* (у којем се речи тумаче на једном језику) могу бити *р.* савременог језика, историјски, етимолошки, *р.* позајмљеница, граматички, *р.* синонима, *р.* антонима и сл., *р.* писаца, специјални, термилошки *р.* (ботанички, медицински, ветеринарски, граматички, математички итд.), дијалектолошки, жаргонски и др. [...]” (ЛОТ 2014: 684).

Сматрамо великим недостатком што немамо одговарајући школски речник (школске речнике) и то се (ин)директно одражава на лексички фонд наших ученика у целини, али и на њихов појединачни лексички фонд, како активни, тако и пасивни.¹

2. Читанка и речник

Ипак, нас овде занима како је решен овај проблем у основним уџбеницима из наставе књижевности, у читанкама које су намењене ученицима старијих разреда основне школе (од петог до осмог разреда). О чему се заправо ради? Читанка је уџбеник за наставу предмета Српски језик и књижевност, а то је и основни уџбеник за наставу књижевности. Тај уџбеник у систему образовања и васпитања има посебно место и он доноси првенствено књижевне текстове који су предвиђени наставним програмом за обраду у конкретном разреду, а може донети и један број текстова изван наставног програма, по избору аутора. Дакле, на првом месту је оригиналан текст, најчешће књижевни, али може бити и књижевно-популарни, информативни, текст преузет из часописа, историја и теорија књижевности, енциклопедија и других књига. Није спорно да читанка мора донети све текстове који су предвиђени наставним програмом, тзв. обавезну лектуру, али и један број необавезних текстова, па тако она постаје нека врста књижевне антологије намењене ученицима одређеног разреда. У основној школи се у складу са наставним програмом, по правилу, обрађују краћи текстови или одломци из дужих књижевних дела,

¹ У Новом Саду је пре тридесетак година објављено дело са насловом *Школски речник стандардног српскохрватског/хрватскохрватског језика*, књига прва А–Ј (1988) и књига друга М–По (1989). Аутори су Мирјана Јоцић и Вера Васић. Дакле, урађен је до 22. слова и није завршен. У предговору прве књиге стоји: „Овај речник је назван *Школски речник стандардног српскохрватског-хрватскохрватског језика* зато што је у првом реду намењен деци основношколског узраста и што као лексиколошки приручник може да послужи у настави и за наставу српскохрватског-хрватскохрватског језика као матерњег језика, као једног од језика друштвене средине у Југославији, па и као страног језика. Оваква намена речника не искључује могућност да се он користи као један од основних речника српскохрватског-хрватскохрватског језика и шире, ван наставног процеса и без обзира на узраст корисника” (Јоцић/Васић 1988: V). Штета је што овај речник није завршен и што није стигао до наших ученика.

па су ученици најчешће упућени само на читанку и скоро да немају наставну (школску) обавезу да читају дела која не доноси њихов уџбеник. Поред књижевних текстова, читанка обавезно доноси и дидактичко-методичку апаратуру и она је намењена и наставницима и ученицима, а ту спадају разноврсна питања, задаци и радни налози, подаци о писцима, објашњење књижевних појмова и упутства за самосталан рад и рад на часу. Методичко-дидактичка апаратура служи да би наставна интерпретација била у предвиђеним границама, она „каналаше” анализу на наставним часовима и интерпретацију чини сводљивом. Разуме се да наставници имају слободу у тумачењу, али ово интерпретацију на неки начин усмерава и то се сматра оправданим поступком. По правилу, свака читанка доноси и објашњења оних речи и израза из књижевних текстова који би ученицима могли бити непознати. Истина, тешко је рећи како се долази до тог избора, најчешће аутор предвиђа које би речи ученицима могле бити непознате. Дакле, подразумева се да читанке доносе речнике непознатих речи, очекује се да та објашњења буду добра, да задовоље потребе ученика, тј. да им омогуће да добро разумеју књижевни текст и да буду спремни за његову наставну интерпретацију.

3. Читанка као добар уџбеник

Задатак овог рада није да хвали и куди читанке. Ипак, видно је да међу њима има неуједначености, и то у неколико сегмената. Већ смо констатовали да читанке доносе текстове предвиђене наставним програмом, али су објашњења уз текстове, као и питања и задаци, неуједначени, а то се односи и на илустрације. Обим читанки такође није уједначен, па је и квалитет различит. Данас најчешће наставници одређују које ће читанке користити ученици у неком разреду.²

Читанке за основну школу разликују се и када је у питању објашњење непознатих речи и израза у неком тексту. Овим питањем бавила се и хваљена публикација *Водич за добар уџбеник – опити стандарди квалитета уџбеника* (Ивић/Пешикан/Антић 2008).³ Тако се у овом приручнику под одељком **Објашњење значења непознатих речи** каже: „За сваку реч за коју се претпоставља да није позната већини ученика који користе уџбеник мора се дати објашњење њеног основног значења на страници на којој се први пут појавила та реч” (Ивић/Пешикан/Антић 2008: 124). Овде се јасно истиче да није у питању само стручна терминологија, већ оне речи за које аутор може

² У Србији постоји велики број издавача који су добили дозволу просветних власти да могу издавати уџбеничку литературу за основну школу. Сада просветне власти покушавају да ту уведу нека ограничења, али то очито неће ићи лако.

³ Ова књига је урађена у оквиру пројекта „Квалитет процеса учења/наставе: теоријске концепције, методолошки проблеми и проблеми примене”. Пројекат је рађен на Филозофском факултету у Београду, финансирало га је Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије (Пројекат 149018) и уз финансијску подршку института Унеска за проучавање уџбеника „Георг Екерг” из Брауншвајга, Немачка.

претпоставити да ученицима могу изазвати проблеме при разумевању, без обзира на то да ли су у питању туђице, архаичне речи, локализми или апстрактне речи. Код полисемантичних речи мора се скренути пажња на свако ново значење. „Овде важи правило да је боље да се погрешно у смислу да се објасни значење речи које можда ученици већ знају него да се направи грешка у обрнутом смеру” (Ивић/Пешикан/Антић 2008: 125). Аутори напомињу да је пожељно да се објашњење непознатих речи нађе не само поред текста у коме су се јавиле већ и на крају уџбеника, где се често налази индекс појмова или речник мање познатих речи и израза. Јасно је да је циљ да се богати лексички фонд ученика, како активни тако и пасивни, и да коришћење уџбеника буде функционалније.

Дакле, у *Водичу за добар уџбеник* аутори препоручују двоструко објашњење непознатих речи и израза, и то да се уз текст објасни значење у конкретном примеру, али да се и на крају уџбеника нађе поново објашњена реч или израз. Тако бисмо уз конкретан књижевни текст, на маргини имали кратко објашњење предвиђене непознате речи, и то само њено значење у контексту, у конкретном случају. На крају уџбеника бисмо имали, као додатак, речник мање познатих речи и он би морао донети потпуно објашњење непознате речи и њена секундарна значења, уколико их има. На овај начин би се могле избећи извесне непрецизности код иницијалног објашњења, оног које је дато у конкретном тексту.

4. Читанка и криза читања

Посебну вредност и обавезу читанка има ако се зна да је читање и у школи и изван школе у некој врсти узмицања. На то су свакако утицали нови услови живота и нагли развој технике и технологије и чињеница да ученици све више избегавају читање обавезних дела из књижевности, а изговори су различити, па се тако стигло до школе знане синтагме – **криза читања**. „Криза читања наноси штету укупној култури нације, али највише погађа школу и њено организовање наставног рада на школској лектури. Зна се да читање школске лектуре и наставни рад на њој има импликације на укупну школску наставу и на однос према књизи по завршетку школовања” (Илић/Гајић/Маљковић 2008: 17).

Један од наших најпознатијих методичара, Милија Николић, често је волео да каже како је један од задатака наставе књижевности да наставник ученицима „омили” књигу, што понекад зависи од избора књижевних текстова и од анализе на наставном часу, али и од саме читанке и објашњења уз књижевни текст. Истина, М. Николић није усамљен у тим апелима, па је то данас посве актуелна тема и „дружење” са обавезном школском књигом (уџбеником) и лектиром насупрот је потреба наших ученика, посебно у обавезном делу школовања, тј. у основној школи. Читање богати лексички фонд сваког ученика и због тога је важно да читанке имају и одговарајуће речнике. О служењу књигама и речницима вреди се сетити и неколико реченица Рајне Драгићевић: „Један од најважнијих задатака који имају наставници српског језика јесте да ученицима пробуде потребу да се служе књигама, да их науче где могу да се

обавесте о неком питању и да их подстакну да желе да се обавесте [...]. Због тога је врло важно стално упућивати ученике на језичке приручнике, пре свега на правопис и речнике [подвлачење је наше, В. Б.]. Осим тога, било би добро да библиотека сваке школе буде снабдевена што већим бројем различитих речника и других приручника” (Драгићевић 2012: 75–76).

5. О непознатим речима и речницима у методичкој литератури

Објашњење непознатих речи и израза представља важно питање за реализацију наставе и њему је посвећено доста пажње у методичкој литератури. Тако Милија Николић, када говори о методичким радњама у проучавању књижевних дела, посебно говори и о тумачењу непознатих речи и израза у тексту (Николић 1992: 214–217). М. Николић сматра да наши ученици немају у свом лексичком фонду сасвим обичне књижевне изразе.⁴ Ако нема објашњења у уџбенику, предметни наставник је дужан да проналази најбоље начине да их тумачи. Истина, ако је број непознатих речи велики, онда то није могуће урадити за кратко време на наставном часу и ми сматрамо да је најбоље решење да се објашњења нађу уз сам књижевни текст. Заправо, најбоље је да приликом читања књижевног текста и сусрета са непознатом речју ученик одмах открије значење те речи. Објашњења могу бити дата после књижевног текста или паралелно са појавом непознате речи, на маргини. Често се дешава да непознате речи морају бити тумачене и у самом контексту, а има случајева када је непознате речи потребно објаснити и пре читања самог текста. Пишући о тумачењу непознатих речи, Миодраг Павловић указује на то да понекад без оваквог поступка није могуће доживети и интерпретирати дело: „Методичка радња тумачења непознатих речи, појмова и израза настоји да ученицима омогући разумевање језика дела како би се доживљај и значење садржаја остваривали у мери неопходној за ваљану интерпретацију” (Павловић 2008: 135). Неспорно је, сматра М. Павловић, да ученици читањем књижевних дела богате и усавршавају језички фонд и сопствени језички израз и напомиње да је добро код ученика формирати услове за самосталан приступ речницима, лексиконима, селективним речницима, речницима речи страног порекла, појмовницима и енциклопедијама (Павловић 2008: 137). Код Вука Милатовића сусрећемо тезу да неки теоретичари методике не посвећују довољно пажње непознатим речима и то јесте озбиљно питање наше наставе (Милатовић 2011: 281–282).⁵

⁴ Тако се, по тврдњи М. Николића, у одломцима из романа *На Дрини ћуприја* „Гуслар” и „Данак у крви” обично тумаче само речи *данак*, *кулук*, *сепет*, *сухарија*, *сејмени*. Међутим, детаљнијом провером је утврђено да појединци, па и групе ученика VII и VIII разреда основне школе, не схватају из поменутих одломака следеће речи: *киван*, *бадава*, *дрездати*, *дангубити*, *појата*, *бдети*, *жерава*, *обојци*, *подланица*, *нетремице*, *разговетан*, *удивљен*, *пропитати*, *скела*, *наочит*, *сакатити*, *сати*, *самар*, *раштркан*, *алакање*, *запевати*” (Николић 1992: 215).

⁵ Неки текстови су веома засићени непознатим речима, таква су дела из народне књижевности, али не само она. Данашњим ученицима доста непознатих речи има и код Бранка Ћопића, Петра

Посебан проблем представљају дела и текстови који су „(пре)засићени” мање познатим речима и она дела која су обимнија. Овде се проблем никако не може решити на часовима обраде конкретних књижевних дела, јер би за објашњење мање познатих речи и цео наставни час био недовољан. Таквих дела има у наставном програму за средњу школу.

6. Коришћење речника у настави књижевности

Свакако да би било добро наше ученике на време навићи на коришћење речника. Већ смо констатовали да је о потреби коришћења речника српског језика у настави нашег предмета писала Р. Драгићевић (2012). Наиме, она је говорила о томе како се могу користити речници нашег језика у настави, уз напомену да школске библиотеке морају имати наше основне речнике: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика* Српске академије наука и уметности, али и речнике Матице српске – шестотомни *Речник српскохрватског књижевног језика* и једнотомни *Речник српског језика*. Ипак, нама се чини да би ученике основне школе у првом реду ваљало навићи да користе *једнотомник*, средњошколце на *шестотомник*, а да је употреба великог *Речника српскохрватског књижевног и народног језика* помало спорна. Прво, он није завршен, па је тиме и нефункционалан за ученике, што никако не значи да га не вреди имати у школској библиотеци, али је његова употреба погоднија за секције и даровите ученике.

Наравно, у настави има места и за специјалне речнике, али сматрамо да су они пре свега намењени наставницима, мада се не искључује могућност да их користе и консултују и ученици, посебно средњошколци. Овде се подразумевају фреквенцијски речници српског језика, деривациони речници, асоцијативни речници, фразеолошки речници, тематски речници, речници жаргона, етимолошки речници, речници нових и страних речи, али и други специјални речници (Драгићевић 2012: 84–87). Наши ученици посебно користе речнике страних речи и свакако се међу њима издвајају *Лексикон страних речи и израза* Милана Вујаклије и *Велики речник страних речи и израза* Ивана Клајна и Милана Шипке.

Чини се да наши ученици данас највише користе двојезичне речнике, при учењу страних језика, а мање познају једнојезичне речнике који би могли наћи место у настави српског језика и књижевности, па ми овде наводимо њихове пуне називе.⁶

1. *Речник српскохрватског књижевног језика*, Матица српска – Матица хрватска, Нови Сад – Загреб, 1967–1976;

Кочића, Бранислава Нушића, Матије Бећковића, Јована Дучића, Алексе Шантића, Исидоре Секулић, Симе Матавуља, Борисава Станковића, Милоша Црњанског, Растка Петровића, Лазе Лазаревића и неких других писаца чија се дела обрађују у старијим разредима основне школе.

⁶ Верујемо да ће овај проблем бити решен када нашим ученицима буду доступни електронски речници и да ће то бити најбољи начин да их ученици консултују и да тако долазе до ваљаног објашњења непознатих речи и израза.

2. *Речник српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*, 1–19, Београд, 1959–2014 [урађен до речи *петогласник*];
3. *Речник српског језика*, Матица српска, Нови Сад, 2007⁷ (једнотомни речник).

Посебна је прича колико је библиотека важна у настави нашег предмета, овде пре свега мислимо на школске библиотеке, али то не искључује и коришћење других библиотека (градских и личних – ученичких и наставничких). Развијање потребе за књигом (речником) и способности да се њоме ученици самостално служе као извором сазнања, навикавање на самостално коришћење библиотеке (одељењске, школске, месне) неки су од важних задатака наставе књижевности.

7. Кратак увид у неке читанке

Ученици **основне школе** су овде, по правилу, упућени на читанке и на читање и рад на часу. Дакле, овде је задатак основног уџбеника (читанке) од пресудног значаја. Ученици читају дела из читанке, па су упућени на објашњења уз дела, тј. објашњења која се налазе у читанкама, уз саме текстове. Реална претпоставка је да ће ученици потражити објашњење непознате речи у самом уџбенику, ако га има, или на наставном часу од наставника. Свако друго трагање за објашњењем непознатих речи остаје у домену теоријске могућности, али није превише реално. Због свега тога су објашњења непознатих речи у читанкама од велике важности.

Због ограниченог простора, овде ћемо размотрити само четири читанке, по једну од петог до осмог разреда, различитих аутора, два издавача, и то Завода за уџбенике и издавачке куће Klett (Клет), јер их сматрамо најбољим издавачима школских књига у Србији.⁸ Мислимо да за то постоје јасни разлози.⁹ Завод за уџбенике је издавач школских књига у Србији са дугом традицијом, то је била институција од националног значаја и оставила је велики траг у српском школству. Завод је више деценија био једини издавач уџбеничке литературе код нас и многи су то називали монополем, па су се тако сада појавили бројни издавачи уџбеничке литературе. Међу бројним другим издавачима свакако је најагилнији Klett и тренутно су они издавач чије се књиге највише користе у Србији када је посредни настава српског језика и

⁷ Овај речник врло често зовемо „једнотомник“, за разлику од *Речника српскохрватског књижевног језика*, који често зовемо „шестотомник“. Једнотомник има око 85.000 речи и он је свакако функционалнији од „шестотомника“, мада је „шестотомник“ неупоредиво обимнији и има око 155.000 речи.

⁸ Није редак случај да Завод или Klett имају по две читанке за исти разред. Овакав приступ, да један издавач има две читанке за исти разред, није нам близак и он говори о нечему што није тема овога рада и то не желимо коментарисати.

⁹ И кратким увидом у читанке других издавача није се тешко уверити да су Завод или Klett издавачи чије читанке имају боља објашњења непознатих речи и израза.

књижевности. Посебно се ова тврдња односи на наставу у старијим разредима основне школе.

Никако не желимо рећи да у читанкама нема ваљаних објашњења непознатих речи и израза, али нам се чини да има и оних објашњења која нису најбоља, нису најсрећнија. Читанке у које смо имали увид доносе непознате речи, најчешће уз сам текст, док неке од њих доносе и речнике непознатих речи на крају читанке. Ипак, наш је утисак да објашњења нису увек најсрећнија, заправо – нису потпуна (целовита).

7.1. Читанка за пети разред

У петом разреду основне школе издавачке куће Klett имамо читанку *МОСТ – Читанка за пети разред основне школе*, коју као аутори потписују Зорица Несторовић и Златко Грушановић. Иначе, ова читанка је једна од ретких која доноси објашњење уз текстове на маргини и која на крају има **речник**, на шест страна (218–223). Уз тумачења епских песама у овом уџбенику налазимо следећа објашњења: *грош* – врста новца, ситан новац, новчић; *дукат* – златник; *бабо* – отац; *расковати* – потрошити, расипати; *кулаш* – коњ жућкастосиве боје; *искати* – питати, молити, тражити; *дорат* – коњ тамнориђе боје. Свих седам наведених речи налази се и у речнику на крају читанке, али без додатних објашњења, остала су само објашњења која су дата уз основни текст уџбеника. Ако погледамо објашњења неких од наведених речи у *Речнику српскога језика* (2007), видећемо да постоји прилично одступање, тј. несагласје *Читанке* и *Речника*.¹⁰

Ево шта каже *Речник српскога језика*:

грош, гроша м нем. (мн. грошеви, ген. грошева, уз бројеве и количинске прил. најчешће гроша) **1.** а.ковани новац различите вредности у разним земљама (у Србији до 1918. год. никлени новац од 20 пара; у Хрватској 10 филера; сребрни новац који се ковао почев од средњег века у Француској, Мађарској, Италији, Чешкој, Турској; данас новчана јединица у Аустрији (стоти део шилинга) и Пољској (стоти део злата). **б.** ситан новац уопште, новчић, пара. – Остао сам без иједног гроша. **2.** мрља, пега, шара (облика и величине гроша (1)): црвени грошеви на лицу. • **чаршијски** ~ ист. турски грош (у вредности од 10 пара) који је био у оптицају у Србији за владе кнеза Милоша (Речник 2007: 230);

дукат м итал. млетачки златник; уопште златни новац различите вредности. • **седети (лежати) на дукатима бити јако богат.** (Речник 2007: 333);

бабо, -а, или -е и **баба**, -е, м. тур. нар. отац, поочим. • **ни по бабу ни по стричевима праведно, правично, објективно и непристрасно** (кад је реч о одлучивању, просуђивању) (Речник 2007: 55);

расковати, раскујем свр. **1.** раскинути окове, ослободити окова; отковати оно што је заковано: ~ окове, ~ вериге, ~ орман. **2.** прековати: ~ прстен. **3.** скинути (коњу) потковице: ~ коња. • ~ се остати без поткова (о коњу, волу); олабавити се, расклиматити се (о потковима на коњу) (Речник 2007: 1130);

¹⁰ *Речник српскога језика* (2007) учинио нам се најзгоднијим и најфункционалнијим. Заправо, сматрамо да је он најпримеренији речник за ученике основне школе. Сва објашњења су овде из овог *Речника*.

кулаш, -аша м тур. **1. а.** коњ риђе, пепељасте или жућкастосиве длаке; име таквом коњу. **б.** голуб чије је перје такве боје. **2.** агр. врста округлог и жућкастог пасуља (Речник 2007: 612);

искати, иштем несвр. **1.** тражити да се нешто добије; молити: ~ хлеба, ~ новаца. **2.** тражити за жену, просити: ~ најстарију кћер. **3.** настојати да се нешто или неко нађе, пронађе, открије, трагати за неким, нечим: ~ нешто по кући. **4.** осећати потребу за нечим, изискивати.– фиг. Народно здравље иште потребу за лечењем. Чаша жучи иште чашу меда. **5.** тражити да се нешто учини, захтевати: ~ помоћ, ~ да им певамо. **6.** тражити као накнаду, као противвредност. – Шта иштеш за прасе? (Речник 2007: 480).

7.2. Читанка за шести разред

Уџбеник *Крила плаве песме – Читанка за шести разред основне школе* (Завод за уџбенике) аутора Милке Андрић уз неке текстове доноси објашњења непознатих речи и израза, али уз неке текстове то изостаје. Овакав приступ нам није јасан. Ова *Читанка* нема речник на крају књиге. Тако, рецимо, уз познати текст Иве Андрића *Аска и вук* нема објашњења за речи¹¹ *ојагњити* [ојагњила своје прво јагње], *шиљеже* [на кога је да је, тек шиљеже], *чедна* [чедна и безазлена], *пландиште* [од овчијех пашњака и пландишта], *врбова маца* [а лака и покретна као бела врбова маца], *рашчечечити* [Могу да га рашчечечим у сваком тренутку], *маховина* [и на оном јастучићу од маховине], *мекет* [кад су чули мекет овце], *капислара* [ако се тако може назвати оно нешто гараве каписларе], *папак* [а ко ће сагледати трагове јагњећих папака], *клипсати* [клипше олињали вук], *клицнути* [а вук је као зелена сенка клиснуо у шуму], *тор* [између стада и торова]. Мислимо да ових десетак речи данашњим ученицима јесу или могу бити непознате и сматрамо потребним да се уз текст нађе њихово објашњење. Сигурни смо да велики број ученика шестог разреда не зна објашњење наведених речи.

Уз приповетку *Јаблан* Петра Кочића налазимо објашњење верског празника *Преображење* и каже се да је то „хришћански верски празник, светкује се 19. августа”. Уз епску песму *Марко пије уз Рамазан вино* налазимо објашњење *Рамазана* и стоји само да је то „муслимански пост”, док уз текст Бранка Ћопића *Чудесна справа* налазимо да је *Михољдан* „верски празник у октобру”. Овде је јасно да се три празника објашњавају на три различита начина и свакако би било добро да се оваква објашњења уједначе, па смо и у овом случају консултовали *Речник српскога језика*:

преображење с. 1. *преображај*. **2.** (Преображење) православни црквени празник који пада 19. августа (Речник 2007: 1019);

рамазан, -ана м тур. рлг. назив за девети месец муслиманског верског календара, месец поста (Речник 2007: 1127);

Михољдан м јесењи црквени и народни празник посвећен св. арханђелу Михаилу, који се празнује 12. октобра (Речник 2007: 716).

¹¹ Овде у загради доносимо употребљену реч у синтагми, у самом тексту, да би се видео контекст.

Дакле, врло је јасна неусклађеност између објашњења три поменута празника у овом уџбенику и уз објашњења која се налазе у *Речнику српског језика* овакве недоследности није тешко отклонити у уџбенику.

Иначе, поменута *Читанка за шести разред основне школе* врло често једну непознату реч објашњава само једном речју или синтагмом, што сматрамо да није добро решење. Ево неколико примера: *бена* – *неозбиљан човек*; *бандијера* – *застава*; *шајка птица* – *врста птице*; *бак* – *бик*; *сермија* – *стока*; *харач* – *порез*, *данак*; *згубити* – *погубити*; *капија* – *врата*; *скерлет* – *црвена тканина*; *чело главе* – *изнад главе*; *зулум* – *насиље*, *удомити* – *удати*; *телалити* – *објавити*; *вересија* – *зајам*; *ђувегија* – *младожења*; *кадуна* – *турска госпођа*; *чауш* – *гласник*; *дворити* – *служити*; *земан* – *време* и сл.

Ипак, не можемо а да не констатујемо да су ово често недовољно објашњене речи и да то није добро за усвајање нових речи. Можда су објашњења добра за конкретну употребу у неком књижевном делу, али никако не можемо рећи да је довољно за реч *бена* рећи да је то *неозбиљан човек*, јер у речнику стоји да је то *будала*, *луда*, *глупак*. Дакле, овде су понуђена само најкраћа објашњења у конкретном случају, али то не може бити довољно за потпуно усвајање неке нове речи.

Навешћемо само три објашњења из *Речника* како бисмо видели несасгласје са објашњењем из уџбеника, и то за речи *вересија*, *кадуна* и *капија*. Читанка каже да је *вересија* – *зајам*, *кадуна* – *турска госпођа*, а *капија* – *врата*, док *Речник српског језика* доноси следећа објашњења:

вересија ж тур. *давање робе на почек, кредит на бази поверења; одлагање наплате за издату робу или за неку услугу на извесно време, почек, кредит; поверење да ће дуг бити плаћен*: узети робу на вересију, дати пиће на вересију. • **бож(и)ја** ~ *нешто несигурно, непоуздано; ризик, неизвесност* (Речник 2007: 139);

кадуна ж тур. *угледна, отмена жена, дама (само у муслиманки)* (Речник 2007: 515);

капија ж тур. **1.** *улазна врата на градским бедемима, тврђавама, зградама, двориштима и сл.* **2.** *уски пролаз између стена, клисура, теснац.* **3.** *спорт. врата, гол; размак међу штаповима кроз који пролази смучар у слалому.* • **тријумфална** ~ *славолук који се подиже у славу неке победе или какве свечаности* (Речник 2007: 522).

7.3. Читанка за седми разред

Уџбеник *РИЗНИЦА РЕЧИ – Читанка за седми разред основне школе* (Klett), коју као аутор потписује Наташа Станковић Шошо, уз књижевне текстове на маргини доноси објашњење речи које би ученицима могле бити непознате. Наш увид у ова објашњења показује да су често објашњења непознатих речи кратка (једна реч или синтагма) и да објашњења нису увек прецизна. Тачније, објашњавају се само речи у тексту, без могућности да ученици сазнају да та реч може имати и неко друго значење, и овде наводимо неколико примера из овог уџбеника: *блажен* – *срећан*; *целивати* – *љубити*; *богоносан* – *врло побожан*; *образ* – *слика*; *рит* – *мочвара*; *чун* – *мали чамац*; *вираж* – *нагао заокрет*; *окно* – *прозор*; *иницијали* – *почетна слова имена и презимена*; *точираст* – *левкаст*; *барјак* – *застава*; *потка* – *основа*. Увидом

у *Речник српскога језика* није тешко приметити да објашњења нису потпуна и то јасно показују и ова три примера:

блажен, -а, -о **1. а.** испуњен осећањем највећег задовољства и среће, пресрећан. **б.** који изражава осећање задовољства, среће: ~ осмех. **2.** обдарен највећом срећом, благословен. **3.** који чини срећним, испуњава срећом. **4.** рлг. савршен у верском погледу, свети; који ужива вечиту срећу, благословен (Речник 2007: 92);

образ м **1.** једна страна лица. **2.** фиг. част, поштење, понос. • **бацити** ~ под ноге изгубити част, поштење. **бити дебелог образа (имати дебео ~) немати осећање части и достојанства; немати стида. (о)каљати, (о)црнити образа (из)губити част, поштење. осветлати** ~ истаћи се неким часним делом, учинити нешто чиме се може поносити. **црнити** ~ (био)! срам те било, стиди се. **човек од образа** частан, поштен човек, човек којег треба ценити, поштовати (Речник 2007: 849);

окно с **1.** прозор; стакло на прозору. **2.** вертикални улазни отвор у рударску јаму, место (ров, прокоп и сл.) где се врши ископавање руде, коп (Речник 2007: 869).

7.4. Читанка за осми разред

Читанка за осми разред основне школе (Завод за уџбенике), коју потписују Љиљана Бајић и Зона Мркаљ, има уз текстове објашњење непознатих речи, али и на крају доноси *Речник*. Већ смо рекли да је ово добро решење. Истина, и ова *Читанка* доноси идентична објашњења речи уз текстове и у *речнику* на крају књиге, а ми сматрамо да би објашњења на крају књиге морала бити прецизнија и целовитија и да би она морала донети свеобухватна објашњења непознатих речи, а не само она у конкретном тексту. И овде често налазимо само кратка објашњења за непознате речи, што показују следећи примери: *беневреци – панталоне; благо – стока; вериге – ланци; крма – сточна храна; обор – свињац; шпаг – џеп*.¹² Целовита објашњења неколико речи наводимо из *Речника српскога језика*.

вериге ж мн. **1.** ланац над огњиштем (у сеоским кућама) о којем виси коџа. **2.** окови, букагије (на ногама затвореника). • **часне** ~ окови у које је, према веровању, био окован св. Петар. **Часне** ~ цркв. православни празник посвећен овим оковима, који се светкује 29. јануара. **планинске** ~ низ брегова, планинских висова повезаних међу собом, веначна планина (Речник 2007: 139);

благо с **1.** велика вредност у новцу, злату, сребру или другим драгоценостима. **2.** материјално богатство, имање, имовина. **3.** фиг. а. духовне, културне вредности, духовна, културна добра; културно ~ **б.** добро, срећа, корист. – Здравље је највеће благо. **4. а.** земаљска добра, богатство у земаљским производима. – Шуме су наше велико благо. **б.** нар. стока, марва. **5.** нар. драго, вољено биће, веома драга особа. • **рудно** ~ руде. ~ **од човека (жене, детета)** веома добар човек, (жена, дете); уп. злато од човека (Речник 2007: 90);

обор м ограђен простор за стоку (Речник 2007: 848).

Довољно је да упоредимо објашњење у *Речнику* и уџбенику само речи *вериге* и *благо* и да утврдимо да она која доноси *Читанка* нису потпуна и

¹² Ова *Читанка* у речнику доноси и објашњење за реч *беневреци* и каже да су то *панталоне*. Занимљиво је да у *Речнику српскога језика* нема објашњења ове речи, док у *Речнику српскохрватскога књижевног језика* налазимо објашњење да су то *уске сукнене чакшире* [подвукао В. Б.].

да то код ученика може изазвати забуну, односно неће им понудити одговарајућа објашњења.

8. Закључак

Читанке су од пресудног значаја за наставу књижевности, посебно у основној школи. Њима се ученици упознају са новим књижевним делима, оспособљавају се за тумачење књижевних дела, али им читанке омогућавају и да науче нове речи и унапреде лексички фонд (активни и пасивни).

Књижевни текстови који доносе наше читанке и који су предвиђени наставним програмом често садрже и оне речи које су нашим ученицима непознате. Број таквих речи није мали и ученицима се морају понудити добра (најбоља) објашњења. Наше читанке за основну школу доносе објашњења неких речи, али је приступ неуједначен.

Најчешће сусрећемо објашњење уз сам књижевни текст, на маргини или после текста, док само неке читанке доносе и речнике на крају књиге. Овде смо уочили две слабости наших уџбеника. Прва је то што нису све непознате речи објашњене уз конкретан текст и то показују примери које смо навели. Друга је то што речници на крају уџбеника не доносе потпуна објашњења непознатих речи, већ само дају објашњење у контексту, тј. понављају оно што је понуђено уз конкретан текст. Речници на крају уџбеника морали би бити са бољим, прецизнијим и свеобухватнијим објашњењем непознатих речи, посебно када реч има више значења, и то показују неки од наведених примера.

Када затреба, ученицима се могу објаснити и метафора и метонимија, синонимија, антонимија и хомонимија, потребно им је дати објашњење о домаћим и страним (позајмљеним) речима, али и објашњење о историзмима, архаизмима, дијалектизмима, терминима и фразеологизмима.

Можда ће ново време донети нова решења, можда ће појава електронских речника помоћи да се ови проблеми превазиђу. До тада ће и даље, у постојећим условима, наставници бити, уз ученичко нечитање, главни кривци за скроман лексички фонд наших основаца. Ваљани речници у читанкама би то, бар мало, могли поправити.

ЛИТЕРАТУРА

Андрић 2014: Милка Андрић, *Крила плаве песме – Читанка за шести разред основне школе*, Београд: Завод за уџбенике.

Бајић/Мркаљ 2012: Љиљана Бајић и Зона Мркаљ, *Читанка за 8. разред основне школе*, Београд: Завод за уџбенике.

Драгићевић 2012: Рајна Драгићевић, *Лексикологија и граматика у школи – методички огледи*, Београд: Учитељски факултет.

- Ивић/Пешикан/Антић 2008:** Иван Ивић, Ана Пешикан и Слободанка Антић, *Водич за добар уџбеник – општи стандарди квалитета уџбеника*, Нови Сад: Платонеум.
- Илић 1997:** Павле Илић, *Српски језик и књижевност у наставној теорији и пракси – методика наставе*, Нови Сад: Прометеј.
- Илић/Гајић/Маљковић 2008:** Павле Илић, Оливера Гајић и Миланка Маљковић, *Криза читања – комплексан педагошки, културолошки и општедруштвени проблем*, Нови Сад – Београд, Градска библиотека Нови Сад – Нова школа.
- Јоцић/Васић 1988–1989:** Mirjana Jocić i Vera Vasić, *Školski rečnik standardnog srpskohrvatskog/hrvatskosrpskog jezika*, knjiga prva A–LJ (1988) i knjiga druga M–Po (1989), Novi Sad, Zavod za izdavanje udžbenika u Novom Sadu – Institut za južnoslovenske jezike Filozofskog fakulteta u Novom Sadu.
- ЛОТ 2014:** *Лексикон образовних термина*, Београд: Учитељски факултет.
- Маринковић 2003:** Симеон Маринковић, *Методика креативне наставе српског језика и књижевности*, Београд: Креативни центар.
- Милатовић 2011:** Вук Милатовић, *Методика наставе српског језика и књижевности у разредној настави*, Београд: Учитељски факултет.
- Несторовић/Грушановић 2016:** Зорица Несторовић и Златко Грушановић, *МОСТ – Читанка за пети разред основне школе*, Београд: Klett.
- Николић 1992:** Милија Николић, *Методика наставе српског језика и књижевности*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Павловић 2008:** Миодраг Павловић, *Припремање наставника и ученика за тумачење књижевних дела*, Београд: Завод за уџбенике.
- Речник МС 1967–1976:** *Речник српскохрватског књижевног језика*, I–VI, Нови Сад, Матица српска.
- Речник САНУ 1959–:** *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, 1–19, Београд: Институт за српски језик, Српска академија наука и уметности.
- Речник 2007:** *Речник српског језика*, Нови Сад: Матица српска.
- Станковић Шошо 2016:** Наташа Станковић Шошо, *РИЗНИЦА РЕЧИ – Читанка за седми разред основне школе*, Београд: Klett.

Veljko Ž. Brborić

DICTIONARIES IN READERS FOR ELEMENTARY SCHOOL

Summary

This work talks about dictionaries given with readers for elementary school and unknown words in them. Namely, the reader is a textbook containing literary texts in accordance with the curriculum for each grade of elementary school. Considering that the texts contain words that are unknown or less familiar to our students, we made an insight into this problem and analyzed how unknown words are

explained to our students. In fact, by reading literary texts, our students spread the lexical fund (active and passive) and it is also very important that the less familiar words are explained to the students in a proper manner. Currently, in the readers there are omissions and we think that appropriate solutions have to be found to solve this problem and that the interpretation of less known words should be better.

Key words: reader, reader with dictionary, unknown words, explanations of unknown words.